APm

ALLARD PIERSON MEDEDELINGEN
104 - 2011

Verboden toegang

Huizen van Miljoenen Jaren

Talloos veel goden

Een nieuw muntenkabinet

Allard Pierson Museum Amsterdam

afb. 1
Stater van Thasos. Voorzijde: een satyr die een maenade wegdraagt. Keerzijde: de ingeslagen afdruk van de drevel (*incusum*) met geometrisch motief. De afbeelding op de voorzijde kan in verband worden gebracht met de god Dionysos die op dit wijnproducerende eiland bijzondere verering genoot.
Zilver, 8,88 gram, diam. 2 cm, 550-463 v. Chr.
APM 5111

afb 2
Tetradrachme van Messana, geslagen door Anaxilas van Rhegion. Voorzijde: een muildierenspan bekroond door een Nikè.
Keerzijde: een springende haas met een olijftak.
Opschrift: ΜΕΣΣΑΝΙΟΝ
Sicilië, Messana, zilver 17,09 gram, diam. 2,6 cm, 461-396 v. Chr.
APM 8710

afb 3
Tetradrachme van Athene. Voorzijde: buste van de godin Athena. Haar helm is versierd met olijftakken. Keerzijde: staande uil met gesloten vleugels. Olijftak met twee bladeren en één vrucht. Opschrift: ΑΘΕ
Zilver, 17,17 gram, diam. 24 cm, 479-393 v. Chr.
APM 8703

Geralda Jurriaans-Helle

Een nieuw muntenkabinet

Griekse en Romeinse munten zijn om verschillende redenen aantrekkelijk voor mensen. Het zijn historische documenten, maar vaak ook fraaie en kostbare kunstwerkjes. Het zijn onmiskenbaar antieke, maar tegelijk buitengewoon herkenbare voorwerpen die de oudheid heel dichtbij brengen. De munten van het Allard Pierson Museum zijn de afgelopen drie jaar niet te zien geweest voor publiek. Zij zijn schoongemaakt, beschreven, gewogen en gefotografeerd. Voor de munten in het depot is een nieuw opbergsysteem aangeschaft. Dit project is uitgevoerd door Sanne Kool als stage-opdracht voor de Reinwardt Akademie met medewerking van de restauratoren en conservatoren van het museum. De Week van de Klassieken 2011 heeft als thema 'Geld' en dat is voor het museum de aanleiding om een nieuwe opstelling van de munten te presenteren.

Muntgeld is uit onze samenleving niet weg te denken en wij zijn er zo vertrouwd mee dat de meeste mensen niet eens meer denken aan de intrinsieke waarde van de munten, maar uitsluitend aan de waarde die er aan toegekend is en die gegarandeerd is door de uitgevende instantie. In de oudheid was de waarde van een munt altijd gelijk aan zijn intrinsieke waarde die bepaald werd door het gewicht en het materiaal. Het moet al een revolutionair idee zijn geweest dat men het gewicht en de waarde van een stukje metaal kon herkennen aan het uiterlijk en dat het in principe voldoende was de munten te tellen, al zal men ze bij transacties voor de zekerheid nog wel gewogen hebben.
De eerste munten zouden zijn gemaakt in Lydië in het huidige West-Turkije, waar men elektron als betaalmiddel gebruikte. Van klompjes zuiver goud en zilver was de waarde vast te stellen door ze te wegen, maar bij elektron niet. In deze natuurlijke legering fluctueert het gehalte aan zilver of goud en dus de intrinsieke waarde. Daarom werd er een merkteken in klompjes elektron geslagen als garantie voor de waarde. Deze uitvinding werd door de Grieken traditioneel toegeschreven aan de legendarisch rijke koning Croesus van Lydië (ca. 595-546 voor Christus), maar is waarschijnlijk al van vroeger datum.

VOOR- EN KEERZIJDE

Verschillende Griekse steden begrepen snel het grote voordeel van muntgeld in het handelsverkeer en gingen ook munten slaan. Hiertoe werd op een aambeeld waarin een negatieve mal met een voorstelling was geplaatst, een (dik) schijfje metaal gelegd. Daarop werd een drevel geplaatst. Hierop werd een klap met een hamer gegeven, waardoor het metaal in de mal werd geperst en de voorzijde met daarop de voorstelling in reliëf werd gecreëerd. Ook de drevel was bewerkt: bij de eerste munten was er een geometrisch patroon in aangebracht dat zichtbaar werd in de verdiepte indruk (*incusum*) aan de keerzijde van de munt (afb. 1). Later werd in de drevel een verdiepte voorstelling aangebracht, waardoor ook op de keerzijde van de munt een afbeelding in reliëf ontstond.

PROPAGANDA

Er was geen eenheid in de Griekse munten. Per stad verschilden de munten in gewicht en dus in waarde. Ze moesten daarom goed herkenbaar zijn. Als beeldenaar werd meestal een afbeelding gekozen van de beschermgod of van een kenmerkend product van de stad. Omdat de munten van hand tot hand gingen, waren ze geschikt voor reclame of propaganda. Toen Anaxilas, de tiran van Rhegion, rond 490 voor Christus Zanklè

afb 4
Drachme van Alexander de Grote. Voorzijde: hoofd van Herakles met de trekken van Alexander.
Keerzijde: zittende Zeus met adelaar op zijn rechterhand en scepter in zijn linkerhand.
In het veld een leeuw, een halve maan en een ster.
Opschrift: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
Zilver, 4,23 gram, diam. 1,7 cm, 336-323 v. Chr.
APM 5110

afb 5
Bronzen munt van Antiochus I, de zoon van Seleucus, een van de generaals en opvolgers van Alexander. Voorzijde: Macedonisch schild met rondom halve manen en een anker in het midden.
Keerzijde: gehoornde olifant.
Opschrift: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ Ο Μ
Antiochië, brons, 6,09 gram, diam. 2,1 cm, 281-261 v. Chr.
APM 5147

op Sicilië in zijn macht kreeg, veranderde hij de naam van de stad in Messana ter herinnering aan zijn geboortestreek Messenië op de Peloponnesos. Het muntteken van Zanklè, een dolfijn, werd vervangen door de haas, het dier dat verbonden was met de god Pan die in Messenië vereerd werd. Toen hij enige jaren later de muildierenrace op de Olympische Spelen won, liet hij op de voorzijde van de munten een afbeelding van de muilezelwagen met de overwinningsgodin Nikè slaan (afb. 2). De munten van Rhegion verschilden alleen door het opschrift met de naam van de stad van die van Messana.
Zo benadrukte hij de verbondenheid van beide steden - en dus het feit dat hij de Straat van Messina beheerste - en tevens zijn persoonlijke afkomst en succes.

UILEN VAN ATHENE

Misschien wel de bekendste Griekse munten zijn de *tetradrachmes* van Athene (afb. 3) met op de voorzijde het hoofd van de godin Athene, godin van de oorlog en wijsheid en patroon van de stad, en op de keerzijde in een verdiept vierkant haar uil met de Griekse beginletters van de naam Athene. Hier is gekozen voor een duidelijk verband tussen de afbeeldingen op de voor- en de keerzijde.
Hoe belangrijk de herkenbaarheid en daarmee ook de betrouwbaarheid van munten was, blijkt wel uit het feit dat deze munten, ontstaan in de zesde eeuw voor Christus en daarom archaïsch van stijl, eeuwenlang vrijwel onveranderd bleven. Na de overwinning op de Perzen in 479 voor Christus werd een olijftak toegevoegd, maar terwijl de klassieke kunst in de vijfde eeuw zijn hoogtepunt bereikte, bleven de munten hun archaïsche uiterlijk tot in de tweede eeuw voor Christus behouden.

MUNTSTELSEL

De basis van het Atheense stelsel was de *drachme*. Naast de drachme kende men de *didrachme*, de *tetradrachme* en de *dekadrachme*, munten van respectievelijk 2, 4 en 10 drachmes. De waarde van de munten veranderde weliswaar in de loop van de tijd, maar in de vijfde eeuw was een tetradrachme ongeveer een weekloon. Dit waren dus geen munten voor de dagelijkse boodschappen. Daarvoor had men munten van lagere waarden. Een drachme was opgedeeld in zes *obolen*. Men had munten van 3, 1½, 1 en zelfs een halve en een kwart obool. Deze munten waren oorspronkelijk ook van zilver en dus heel klein. Later sloeg men voor deze lagere waarden munten van brons. Omdat dat minder kostbaar materiaal was, waren de munten groter en beter te hanteren.
Op alle Atheense munten kwamen de uil en het hoofd van Athene terug. Om de verschillende waarden duidelijk te onderscheiden werd de uil, afhankelijk van de waarde, frontaal of en profil, met gesloten of gespreide vleugels afgebeeld.

ALEXANDER DE GROTE

De Atheense muntenstandaard werd door Philippus II van Macedonië overgenomen. Zijn zoon Alexander de Grote gebruikte hem voor de muntslag in zijn gehele rijk. Na zijn dood hielden ook zijn opvolgers in de verschillende delen van zijn rijk deze standaard nog een tijd lang aan.
Alexander hield zich aan de traditie om goden op zijn munten te zetten. Hij koos hiervoor nationale goden als Zeus, Athena en Herakles. Deze laatste beschouwde hij als zijn voorvader en wellicht daarom vertoont de held soms een sterke gelijkenis met Alexander (afb. 4). Het zijn echter nog geen echte portretten van de regerende vorst. Pas na zijn dood, toen Alexander zelf als god werd beschouwd, zetten zijn opvolgers zijn portret op munten.

TRADITIE

Het waren deze zelfde opvolgers, vorsten als Ptolemaeus en Seleucus, die als eersten hun eigen portret op hun munten lieten zetten, het begin van de tot op de dag van vandaag voortdurende traditie dat het staatshoofd op munten wordt afgebeeld.
Hoe machtig en onafhankelijk de nieuwe koningen ook werden, zij bleven zich als Macedonische vorsten profileren. Antiochus I, de zoon van Alexanders generaal Seleucus en een Perzische prinses, beeldde op zijn munten een Macedonisch schild af

afb 6
Aes grave uit Rome. Deze munt is gegoten, omdat hij te groot was om te worden geslagen. Voorzijde: buste van de god Janus. Keerzijde: scheepsboeg. Opschrift: I. Brons, 275,24 gram, diam. 6,1 cm, 215-212 v. Chr.
APM 13.937

afb. 7
Denarius serratus uit Rome van C. Marius Capito. Voorzijde: buste van godin Ceres met korenaar. Opschrift: CAPIT XXXXVI. Keerzijde: boer met ploeg achter span ossen.
Opschrift: C MARI C F XXXXVI
Zilver, 3,9 gram, diam. 1,9 cm, 81 v. Chr.
APM 5175

afb. 8
Denarius van C. Julius Caesar. Voorzijde: buste van Venus. Keerzijde: Aeneas vlucht uit Troje met zijn vader Anchises op zijn rug en het Palladion in zijn hand. Opschrift: CAESAR. Zilver, 3,88 gram, diam. 1,9 cm, uit Noord-Afrika, 47-46 v. Chr. APM 5180

afb. 9
Sestertius van Augustus. Voorzijde: eikenkrans en lauwertakken. Opschrift: OB CIVIS SERVATOS. Keerzijde: inscriptie: P.LICINIUS STOLO III VIR AAA FF SC. Koper, 23,19 gram, diam. 3,4 cm, 17 v. Chr.
APM 5184

(afb. 5), dat veel lijkt op het grote stenen schildmodel van Ptolemaeus in het Allard Pierson Museum. De olifant op de keerzijde is het symbool voor India. Zo zijn oost en west op de munt verenigd.

ROMEINSE MUNTEN

De Romeinen begonnen pas laat met het vervaardigen van munten, hoewel zij ze gekend moeten hebben van de Griekse koloniën in Zuid-Italië en Sicilië en de Etrusken in het noorden. Tot in de derde eeuw voor Christus gebruikte men staafjes koper (*aes rude*) en gegoten koperbaren die voorzien waren van een stempel (*aes signatum*) als betaalmiddel.
Pas in 289 voor Christus werden drie muntmeesters aangesteld, de *triumviri monetales*. Zij lieten de eerste munten vervaardigen. De basis van het stelsel was de *as* die een Romeins pond (327 gram) woog. Deze zware koperen munt (*aes grave*) werd gegoten omdat het niet mogelijk was van een zo groot brok metaal een munt te slaan (afb. 6). In de loop van de derde eeuw werd de as kleiner en lichter en vanaf ca. 200 voor Christus werd hij geslagen.

ZILVEREN DENARII

Toen vanaf 269 voor Christus ook zilveren munten werden geslagen, gebruikte men aanvankelijk de Griekse gewichtsstandaard. Pas tegen 200 werd de *denarius* ingevoerd, een zilveren munt waarvan de waarde gebaseerd was op de as. Zoals de naam al zegt, was hij aanvankelijk 10 as waard, maar tegen 100 voor Christus werd hij 16 as waard. Op deze munten stonden nooit portretten van levende mensen. Wel zetten de muntmeesters hun naam op de munten (afb. 7). De verantwoording voor de munten bleef bij de Senaat. Daarom staan vaak de letters SC (*Senatus Consulto*, bij Senaatsbesluit) op munten.

In woelige tijden werd vaak met de waarden van het geld geknoeid. Daarom werden ten tijde van Sulla munten voorzien van een kartelrand, zodat men kon zien dat de munt door en door van zilver was en niet bijvoorbeeld van koper met een zilverlaagje. De afbeelding van de landbouwgodin Ceres en de ploegende boer moesten ook verkondigen dat de burgeroorlog voorbij was en dat het weer vrede was.

CAESAR

De Romeinen zagen de grote propagandawaarde van de munten en ook al werden er geen levende mensen op de munten afgebeeld, de boodschap van sommige afbeeldingen was voor iedereen duidelijk. G. Julius Caesar zette op zijn munten afbeeldingen van de godin Venus en de Trojaanse held Aeneas van wie de *gens Julia* zou afstammen (afb. 8). Daarmee benadrukte hij zijn goddelijke afkomst. Vlak voor hij vermoord werd in 44 voor Christus, heeft Caesar als eerste Romein zijn eigen portret op een munt gezet.

KOPER OF BRONS?

In de Keizertijd veranderde de muntslag. Augustus eigende zich het recht toe om gouden en zilveren munten te slaan, maar het recht om koperen munten te slaan bleef aan de Senaat voorbehouden. Daarom bleven op deze munten de letters SC staan. Het materiaal 'koper' verdient enig uitleg. Meestal spreekt men van bronzen munten, maar er waren grote verschillen in materiaal bij Romeinse munten. Brons, een legering van koper en tin, werd voor bepaalde munten gebruikt, maar de *sestertius* (4 assen) en de *dupondius* (2 assen) waren van geel koper gemaakt, een legering van koper en zink. De as was van zuiverder koper en was roder van kleur.

KEIZERLIJKE MUNTEN

Onder Augustus werd de naam van de muntmeester nog wel vermeld in het omschrift langs de rand van de munt. Vanwege de beperkte ruimte werden veel afkortingen gebruikt. De naam van de muntmeester werd gevolgd door III VIR AAA FF, de afkorting voor *triumvir auro argento aere flando feriundo*, 'drie-man voor het gieten en slaan van goud, zilver en brons'. Later stond de naam van de keizer (of van een ander lid van de keizerlijke familie) in het omschrift.
Op de beeldenaren stonden vaak de portretten van de leden van de keizerlijke familie, maar ook belangrijke prestaties van de keizer of personificaties van de normen en waarden van het nieuwe vorstenhuis. Op de voorzijde van de afgebeelde sestertius (afb. 9) staat een eikenkrans met de tekst OB CIVIS SERVATOS, 'vanwege het redden van de burgers'. De eikenkrans was een onderscheiding voor iemand die een Romeins burger had gered. Aan Augustus werd deze krans als beschermer en redder van het vaderland toegekend in 27 voor Christus.

HERGEBRUIK

Zolang munten werden geslagen uit naam van de Senaat, konden ze lang in omloop blijven omdat de uitgevende instantie niet veranderde. In de Keizertijd waren munten echter verbonden met de regerend vorst en dat betekende dat, wanneer er een nieuwe keizer kwam, er ook nieuwe munten kwamen. Omdat het omsmelten en opnieuw slaan van munten tijd kostte, bleven de oude munten net als nu gewoon in omloop. Soms liet de keizer geen nieuwe munten slaan, maar herbruikte hij oude munten. Hij liet er dan een nieuw waarmerk in slaan. Een voorbeeld hiervan is de dupondius met het portret van Antonia (afb. 10), die geslagen is in 41 na Christus tijdens het keizerschap van haar zoon Claudius. In haar wang is in 57 een rechthoekig teken geslagen met daarin de letters NCAPR. Dat is de afkorting voor NERO CAESAR AUGUSTUS PROBAVIT, 'Keizer Nero heeft het goedgekeurd'. Door dit teken geeft Nero aan dat hij de munt heeft gecontroleerd en goed heeft bevonden.

afb. 10
Dupondius van keizer Claudius. Voorzijde: buste van Antonia, de moeder van Claudius. Opschrift: ANTONIA AUGUSTA NCAPR. Keerzijde: Staande Claudius in toga, in zijn rechterhand een *simpulum* (een lepel met lange steel die bij het offeren werd gebruikt). Opschrift: TI CLAUDIUS CAESAR AUG PM TR P IMP SC
Brons, 13,62 gram, diam. 2,8 cm, 41-50 n. Chr.
APM 5189

afb. 11
Solidus van Constantinus I uit Nicomedia. Voorzijde: buste van Constantinus I met lauwerkrans. Opschrift: CONSTANTINUS P F AUG. Keerzijde: zittende Victoria met schild en trofee met krijgsgevangene. Opschrift: VICTORIB AUGG ET CAESS NN, op het schild VOT XX. Muntteken: ΣΜΝΓ
Goud, 4,4 gram, diam, 2,0 cm, 324 n. Chr.
APM 13.938

EEN NIEUW STELSEL

Het Romeinse muntstelsel raakte in diskrediet in de derde eeuw na Christus, toen de keizers elkaar snel opvolgden en het rijk instabiel was. Diocletianus reorganiseerde aan het einde van de eeuw niet alleen het Rijk, maar ook het muntstelsel. Constantijn I ging hiermee verder en voerde in 313 de gouden *solidus* in. Tot Diocletianus werden alle munten uit naam van Rome uitgegeven, ook al werden ze in de praktijk in een andere stad geslagen. Met de splitsing van het Rijk in vier delen kwamen er meerdere officiële muntplaatsen. Deze muntplaats werd in de afsnede, de ruimte onder de afbeelding op de munt aangegeven en in het geval dat er in een stad meerdere *officinae* (gebouwen waar munten geslagen werden) waren, werd dat ook vermeld. Op de afgebeelde munt (afb. 11) staan de letters SM voor Sacra Moneta, de N voor Nicomedia en de Γ vertelt dat de munt geslagen is in de *tertia officina*, de derde werkplaats (de letter gamma werd ook gebruikt voor het cijfer 3).

NIEUWE OPSTELLING

De hierboven behandelde munten nemen in de nieuwe opstelling een centrale plaats in en zijn de illustratie van een korte geschiedenis van de muntslag. Uit de overige 800 antieke munten is een representatieve keuze gemaakt.
U bent van harte welkom voor een hernieuwde kennismaking!

LITERATUUR

G. Jurriaans-Helle, Een zilveren uil uit Athene, *Mededelingenblad Amsterdam* 51 (1991) 14-16
Het *Mededelingenblad Amsterdam* 53 (1992) was geheel gewijd aan munten.
E. van Eeten, R.A. Lunsingh Scheurleer, Een uitmuntende schenking, *Mededelingenblad Amsterdam* 69 (1997) 1-17
E. van Eeten, MA ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ! Mededelingenblad Amsterdam 79 (2000) 22-24
E. Kraft, 96 zilveren munten, *Mededelingenblad Amsterdam* 90 (2005) 22-23

Summary

The Allard Pierson Museum has more than 800 ancient coins in its collection. For three years they have not been exhibited so that they may be researched, cleaned and catalogued. In April 2011, the coin cabinet will be reopened with a new appearance. In this article, a short history of Greek and Roman numismatics is given on the basis of eleven important coins from the collection.